

УДК 81'271.14:654.19(477)

ШИЗОГЛОСІЯ В РАДІОПРОСТОРІ УКРАЇНИ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ПРОБЛЕМА

Павло Мірошниченко

Інститут журналістики

Київського національного університету ім. Тараса Шевченка,

вул. Мельникова, 36/1, 04119, Київ, Україна

e-mail: pavlo_mirosh@ukr.net

У статті з соціолінгвістичних і культурологічних позицій схарактеризовано явище «мовної шизофренії», а також політику його поширення в українському радіопросторі.

Ключові слова: шизоглосія, «мовна шизофренія», мовна свідомість, національна свідомість, радіомовлення.

Явище змішування двох мов – шизоглосія («мовна шизофренія»), яке активно досліджують відомі соціолінгвісти та культурологи (В. Кулик, Л. Масенко, О. Пономарів, Ю. Шевчук, Р. Шпорлюк та ін.), проти якого виступають відомі культурні діячі та публіцисти (Ю. Винничук, А. Мухарський, М. Рябчук та ін.), поступово закріплює в масовій свідомості якщо й не позитивне ставлення до цього медійного прийому, то, принаймні, як до звичного, до певної міри природного.

Негативний вплив шизоглосії як на індивідуальну, так і групову мовну свідомість, ба навіть більше – національну свідомість українців, простежується в низці робіт, створених на межі культурології, етно- та соціолінгвістики. Зокрема Р. Кісь вважає, що «ерозія» української нації як етнополітичного організму обумовлена взаємодією п'яти чинників: «зросійщення – креолізація мови – етнічна маргіналізація – криза ідентичності – денационалізація» [4, с. 56]. На його думку, «увесь драматизм цілковито нової етнолінгвальної ситуації в Україні полягає не тільки (...) в тому, що зросійщене і скреолізоване мовлення стало цілком панівним на рівні повсякденного спілкування, а власне в тім, що ніхто вже практично в такому довшілілі не налаштований на імперативність стійкої української мовленнєвої поведінки, ніхто не здатний реагувати (...) на відхилення як на відхилення» [4, с. 159].

ЗМК відіграють неабияку роль у процесі формування та вдосконалення мовної свідомості, а отже, й зміцненні свідомості національної. На думку П. Селігея, мовна свідомість – це «форма свідомості, яка обіймає знання, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності» [9, с. 13]. Такий погляд на взаємозв'язок мови та нації, мовної іманентності національного організму притаманний актуальним дослідженням «Мовна свідомість: Стереотипи і творчість» за ред. Ю. Сорокіна, «Етнокультурна специфіка мовної свідомості» та «Мовна свідомість і образ світу» за ред. Н. Уфимцевої, Л. Біланюк [2], І. Голубовської [3], В. Манакіна [5], О. Михальчук [7],

В. Москалюк [8], О. Сербенської [10], О. Ткаченка [11], І. Фаріон [12], Г. Яворської [15] та ін.

Піонером у застосуванні та певному перейменовуванні, відповідно до українських реалій, соціолінгвістичного поняття «шизогlossenія» на «мовну шизофренію» слід вважати мовознавця та публіциста Ю. Шевчука. Він наводить таке визначення «мовної шизофренії» («лінгвошизофренії»): «послідовне змішування двох мов, української і російської, в одному місці і в один час» [14, с. 5]. За власними зізнаннями науковця, він трансформував поняття «шизогlossenія», яке 1962 р. схарактеризував американський мовознавець Ейнар Гауген: «шизогlossenія – це мовний комплекс відчуття неповноцінності рідної мови в порівнянні з мовою імперською» [14, с. 36]. Дослідник завважує, що саме мас-медійні канали, передусім телебачення та радіомовлення, ведуть перед у поширенні «мовного міксу», закріплюючи в масовій свідомості до нього ставлення як до цілком нормального вияву мовної політики, так званого «культурного стандарту» [14, с. 5] в Україні. Ю. Шевчук додає, що мовна шизофренія – суто українське соціолінгвальне явище, пов'язане з постколоніальним станом українського суспільства загалом. Автор наголошує, що на відміну від білінгвізму лінгвошизофренія слабо досліджена в мовознавстві та соціолінгвістиці, однак поза її виявами в посттоталітарній Україні годі збагнути «її політику, культуру, ідентичність, публічний дискурс та історичні перспективи» [14, с. 5].

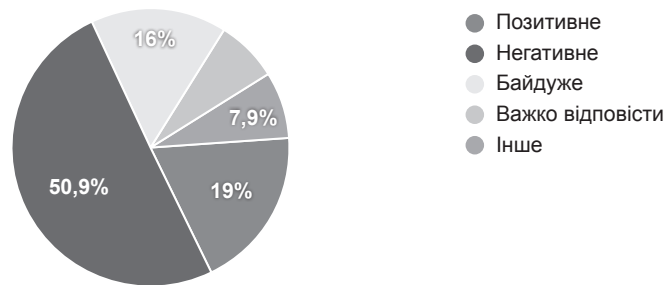
Науковець співвідносить активне впровадження шизогlossenії в українську соціокультурну дійсність шляхом мас-медійної комунікації з так званою «внутрішньою формою русифікації», що являла собою цілеспрямоване втручання в саму мовну систему задля наближення мови за звуковим, лексичним складом, способами словотвору та синтаксисом до російської. Позаяк сучасні медіа володіють усім набором соціокультурних функцій для конструювання адекватного державі типу особистості, вони пропонують індивідові той спектр дій, комунікативних зокрема, що максимально сприятиме його соціалізації, адекватній суспільній дійсності. Внаслідок цього послідовне «спарювання української мови з російською» [14, с. 13] викликає спротив і несприйняття в національно-свідомих і чутливих до мови користувачів медіа, більшість же продовжує ставитися до подібної мовної політики як до норми.

Результати онлайн-опитування «Ставлення до українського радіо», яке проводив автор цієї статті в мережі «Facebook» з 29.05.2016 р. до 09.06.2016 р., з-поміж іншого демонструють неоднозначне ставлення масової аудиторії до змішування мов у радіоефірі. Так, 19% респондентів ставляться до цього явища позитивно (див. діаграму 1), що свідчить про поступове призвичаювання споживача до нього, внаслідок розбалансованої, серед іншого й у мас-медійній сфері, державної глотополітики, а також послідовного запровадження «мовної шизофренії» як норми в радіо- та телевізійному ефірі.

Ставленню самих журналістів до шизогlossenії у радіомовленні було присвячено одне з основних питань експертного опитування, яке автор статті проводив протягом 2017 р. В анкетуванні взяли участь 12 радіожурналістів із чималим досвідом роботи на станціях різної форми власності, типів і форматів мовлення з різних міст України (Київ, Запоріжжя, Львів, Полтава, Чернівці). Лише три експерти більш-менш упевнені в тому, що змішування мов (шизогlossenія) набуло характеру питомої риси його звукового образу. Дехто з експертів схильний розглядати прояви «мовної шизофренії», суржик у радіопрограмах як стилетвірний елемент, засіб психологіза-

Діаграма 1.

Ваше ставлення до змішування української та російської мов у радіоєфірі? (405 відповідей)

ції, характеротворення героїв сюжетів. Двоє з експертів чітко співвідносять появу та розвиток шизоглосії в радіоєфірі, мас-медійній галузі України загалом, із політико-ідеологічним минулим країни, русифікацією, денационалізацією свідомості. Отже, фахове журналістське середовище загалом обізнане з мовною проблемою в галузі, зокрема з проблемою змішування мов. Попри неоднозначну її оцінку, журналісти цілком слушно визначають причини появи шизоглосії та провідний спосіб її поширення – програмний продукт радіо та телевізії. Про цілковите усвідомлення журналістською спільнотою масштабів впливу «мовної шизофренії», як і власної відповідальності за закріплення хибних мовних стереотипів у масовій свідомості, говорити ще зарано – наразі триває процес «намагання визнати проблему».

Використання українськомовним теле- та радіоведучим української мови як нерідної, тобто з обмеженням мовної партитури на фонетико-фонологічному, лексичному, морфолого-синтаксичному рівні й у царині стилістики, тягне за собою не тільки подальше пониження статусу державної мови в сприйнятті масового споживача, а прямо впливає на його власну мовну компетенцію та культуру. Орфоепічні помилки й огріхи, яких припускаються українськомовні ведучі, розтиражовані на широку слухачько-глядацьку аудиторію, чимало хто з сучасних некритичних носіїв української мови сприймає як норму. Як зазначає Ю. Шевчук, «політика мовної шизофренії призвела до того, що українці сьогодні бачать свою ж й інші мови не з власної, а російської точки зору» [14, с. 26].

Чи спроможне сучасне українське радіомовлення бути надійним джерелом мовних знань і вмінь? Протягом кількох десятиріч років тоталітарна влада в різний спосіб сприяла посиленню в українському суспільстві некоординативного білінгвізму, зменшенню соціального престижу української мови, через цілеспрямовану політику в галузі масової інформації зокрема. На думку Л. Масенко, «потужне знаряддя русифікації радянська влада отримала з появою в 1950-х роках телебачення, яке, поряд із радіо, дало їй змогу посилити й прискорити процеси мовно-культурної уніфікації народів СРСР, що за часів Брежнєва втілилось у тезу про постановня «нової історичної спільноти – радянського народу»» [6, с. 83]. Дослідниця наводить приклади мовно-культурної дискримінації українців як цілеспрямованої політики, посилюючись на тематику та проблематику власне українського телебачення 70-х років ХХ ст. Його програмний продукт, адресований переважно жителям села, мусив формувати

в свідомості споживача чітке співвідношення між нецікавим, неактуальним і українською мовою та культурою.

Поряд зі зростанням числа російськомовних програм на радіо в той час активно поширюється практика двомовності в межах однієї програми, одного ефірного виступу. Йдеться не про започатковану вже комерційним українським радіомовленням 90-х років і поширену в 2000-х «моду» на ведучих передачі, кожен із яких говорить своєю, прописаною сценарієм, мовою, що опанувала сферу аудіовізуальних медіа в Україні загалом. У 70-х роках у практику радіомовлення вводився прийом «неперекладання» виступу російськомовного героя, учасника програми, що в непрямий спосіб нав'язував слухачеві переконання в доконечній потребі розуміти та знати російську мову.

Шизоглосія, що дедалі активніше набуває іманентних властивостей у звуковому образі українського радіо, найбільше шкодить соціальній повноцінності, в сенсі повноти функціонування, української мови, адже в пересічного користувача медіа, насамперед дитини, підлітка, складається враження, буцімто жодних відмінностей між мовами, які лунають в ефірі, немає, українська просто виконує символічно-декоративну роль. Зазвичай якість української мови в ефірі комерційного радіо дуже низька, що зумовлено невисокою мовною компетенцією ведучих, використанням мови лише як робочого інструмента, байдужістю до мовної культури.

Так, наприклад, радіостанція «Хіт FM», яка декілька років поспіль, і 2017 року так само, за даними медіаметричних досліджень [13], є найпопулярнішою серед українців, послідовно призвичаює слухачський загал ставитися до змішування мов в ефірі як норми. В ранковому шоу «*Нарруранок*», сама назва якого має ознаки «мовної шизофренії», двоє ведучих (Леонід Сенкевич і Микита Шевчук) говорять російською мовою, а Юлія Карпова – українською. Радіоведучі ведуть доволі емоційні розмови кожен власною мовою, ясна річ, залучаючи до них слухачів і слухачок у численних ігрових рубриках програми. Варто зауважити, що мова учасників розіграшів і вікторин аж ніяк не спонукає ведучих змінювати мовну партію.

З-поміж радіостанцій, які ввійшли до десятки найпопулярніших у 2017 р. [13], особливою прихильністю до використання прийому «змішування мов» відзначається радіо «Рокс». Ранкове шоу «*Камтугега*», улюблене серед багатьох слухачів цієї радіостанції, ведуть Соня Сотник українською мовою та Сергій Кузін російською. Впродовж ефіру розмови між ведучими й учасниками програми бувають настільки емоційними та темповими, що Соня Сотник частенько переходить на спілкування російською мовою, Сергій Кузін, натомість, власної російськомовної партії не змінює ніколи.

Радіо «Люкс FM» в арсеналі найпопулярніших серед аудиторії програм має ранкове шоу «*Зарядка*», ведучі якого – Тетяна Татарченко та Слава Дьомін – українськомовні, принаймні перед мікрофоном. Однак якість їхнього мовлення ні з граматичного, ні орфоепічного, ні мовностилістичного погляду є вкрай невисокою. Цілком доречним стосовно мовної палітри цієї радіостанції загалом, ранкового шоу зокрема, є висновок, який щодо стану та якості мовних і стильових норм у сучасних радіо-програмах зробила С. Бибик. Дослідниця наголошує, що «елітарна мовна культура радіоефіру, якою її знали до 90-х років ХХ ст., дедалі модифікується в середньо-літературний еталон, а почасти і літературно-фамільярний (літературно-розмовний), під впливом комунікативно-прагматичних пріоритетів нового часу, мовної моди. Отже,

йдеться про варіантність стильової норми, що посилюється під впливом не лише іншомовної експансії, глобалізаційних процесів, але й під впливом внутрішньомовної, міждіомної інтерференції» [1, с. 75].

Таким чином, шизоглосія в українському радіопросторі є наслідком тривалої дискримінаційної щодо української мови та культури тоталітарної політики минулого, розбалансованої глотополітики незалежної України й однією з від'ємних характеристик мовної свідомості громадян. Недостатнє усвідомлення керівниками каналів, авторами й ведучими програм глибини лінгвокультурної травми українства, збільшуваної трансляцією передач із використанням мішаного мовлення (суржику), змішування мов, становить небезпеку для розвитку мовної свідомості суспільства, активного соціального функціонування української мови як державної та мови міжнародного спілкування в Україні. Легковажне ставлення до проблеми шизоглосії чи нехтування її сприяє легітимізції дискримінованого становища української мови й культури в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бибик С. Оновлена стильова норма засобів масової інформації / С. Бибик // Українська мова. – 2016. – №2. – С. 72-81.
2. Біланюк Л. Картина мовного світогляду в Україні / Л. Біланюк // Мовознавство. – 2000. – №4-5. – С. 44-51.
3. Голубовська І. О. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: курс лекцій / І. О. Голубовська, І. Р. Корольов – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 223 с.
4. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
6. Масенко Л. Т. Маніпулятивні стратегії дискримінації української мови на телебаченні радянської і пострадянської України / Л. Т. Масенко // Мовознавство. – 2013. – №5. – С. 83-88.
7. Михальчук О. І. Мова як символ в етнічній та мовній свідомості: соціолінгвістичні параметри / О. І. Михальчук // Життя у слові: Зб. наук. праць на пошану акад. В. М. Русанівського. – К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2011. – С. 323-332.
8. Москалюк В. М. Проблема мови в естетичному світі українства: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.08 / В. М. Москалюк; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 36 с.
9. Селігей П. О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / П. О. Селігей. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 118 с.
10. Сербенська О. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. Сербенська, М. Волошак. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2001. – 204 с.
11. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу) / О. Б. Ткаченко. – К.: Грамота, 2006. – 240 с.
12. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей) / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 332 с.

13. «Хіт ФМ», «Пятниця» і «Шансон» посіли першість за показником рейтингу в дослідженні «Радіокомітету» [електронний ресурс]. – Доступно з: <http://detector.media/rinok/article/128659/2017-08-04-khit-fm-pyatnitsa-i-shanson-posili-pershist-zapokaznikom-reitingu-v-doslidzhenni-radiokomitetu/> – 14.09.2017.
14. Шевчук Ю. Мовна шизофренія / Юрій Шевчук. – Брустури: Дискурсус, 2015. – 60 с.
15. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. – К.: Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. – 288 с.

SHIZOGLOSSIYA IN THE RADIO OF UKRAINE AS A LINGUISTIC AND CULTURAL PROBLEM

Pavlo Miroshnychenko

*Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Melnykova Str., 36/1, 04119. Kyiv, Ukraine
e-mail: pavlo_mirosh@ukr.net*

Mixing of languages as a stylistic reception in Ukrainian radio programs 60-70 years of the XX century was interpreted in the spirit of the prevailing idea of the Soviet language policy about «the beneficial influence of the Russian language on the languages of non-Russian peoples of the USSR.» Only in recent years, sociologists, psycholinguists, experts in the culture of language and style, language policy have described the mass media practice, widely used in the already independent Ukraine, as the use of the «language mix» as a problem.

According to most experts, the so-called «schizoglossiya» («linguistic schizophrenia»), according to Y. Shevchuk poses a threat to the development of Ukrainian language consciousness, the active social functioning of the Ukrainian language as a state language and the language of inter-ethnic communication in Ukraine. Also «linguistic schizophrenia» prevents the rise of the linguistic competence of the bearers both Ukrainian and Russian languages.

According to the results of an online survey conducted by the author of the article, 19% of respondents have positive attitude to the mixing of languages on the air. Only three of the 12 experts who participated in the expert survey, conducted by the author of this article, see that the mixing of languages in radio programs is a linguistic and cultural problem. Popular among Ukrainians commercial radio stations, such as Hit FM, the Radio Rocks continue the practice of «linguistic schizophrenia» in their own programs.

Thus, schizoglossiya in the Ukrainian radio is a consequence of the long-lasting discriminatory policy of the totalitarian of the past contra Ukrainian language and culture, the unbalanced language policy of independent Ukraine, and one of the negative characteristics of the linguistic consciousness of citizens.

Key words: schizoglossiya, «linguistic schizophrenia», linguistic consciousness, national consciousness, broadcasting.